

2005

PRIRODNO PRAVO I UNIVERZALNE VREDNOSTI

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Osamnaestom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I UNIVERZALNE VREDNOSTI« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2005. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 343 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti, opšta sloboda ličnosti, upravno-pravna zaštita ličnosti); III. *Pravo na imovinu* (svojina, kodifikacije, svojina i druga stvarna prava, nasleđe, denacionalizacija i privatizacija, porezi, nepokretnosti, ugovor, odgovornost za štetu, bankarski poslovi, privredna društva, privredni ugovori, osiguranje, radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (autorsko pravo, industrijska svojina); V. *Pravo na pravdu* (sudska praksa i uloga suda, međunarodni odnosi i pravda, pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (teorija pravne države, vladavina prava u praksi).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2006. godine.

Poštovane kolege,

*Vi koji činite Osamnaesti krug naučnog punoletstva
Kopaoničke škole prirodnog prava i koji nosite epitet
izaslanika pravednog prava,*

*Uvaženi gosti i učesnici koji dolazite sa različitih strana,
evropskih i vanevropskih, na ovo zbornu mesto prirode i prirod-
nih prava čoveka kao duhovnog i fizičkog bića prirode*

Dame i Gospodo,

Dozvolite mi, da vam sa osećanjem vere u demokratsku jednakost svih ljudi, bez obzira na njihove razlike po rođenju ili bilo kom dostojnom ubedeњу, uputim reči radosnice što smo i ove godine okupljeni u ovom atrijumu znanja i savesti, da vam rukopoložim reči pravde i dostojanstva, u ovom vremenu, sunčanom po dostignuću visokog stepena intelektualne kulture, i tmurnom i tegobnom po nekulturi rata, nasilja, i paklene nesloge, opšte i naše.

Kada je

Kada je pre 25 vekova, helenski pesnik Sofokle, kroz svoje mitološke junake, postavio pitanje – odnosa samovoljnih zakona vlasti prema večnim zakonima prirode, odgovor je dobio u liku Antigone, koja svoj život svesno polaže na žrtvenik Kreontove vlasti, predajući se večnim zakonima prirode, sa koje, kako ona kaže, nisu oni od da-

nas niti od juče, večni su i niko ne zna od kada su – i zato me strah od bilo čije oholosti, ne može navesti da ih pogazim.

Kada je još na izmaku petog veka stare ere, Hipija iz Elide, jedan od značajnih sofista, pre Platona i Aristotela, isticao univerzalnost i kosmopolitizam prirodnog prava u odnosu na pozitivno pravo – činio je to ovim rečima: ja sve nas smatram saplemenicima, srođnicima i sugrađanima po prirodi, ali ne i po ljudskim zakonima, jer oni često vrše i dovode do nasilja ljudi nad ljudima, ti zakoni često su tirani ljudima.

Kada je, posle toga, Aristotel postavio aksiome univerzalne istine, ispoljene kategorijom komutativne i distributivne pravde, dakle, aritmetičkom i geometrijskom proporcijom jednakog postupanja sa jednakim stvarima – dobila se naučno argumentovana slika najvažnijeg stuba Škole prirodnog prava, a po mnogim autorima, između pravde (pravednog prava) i prirodnog prava i nema suštinske razlike.

Kada su Digesta, ta završna kodifikacija hiljadugodišnjeg razvoja rimskog prava, pod snažnim uticajem Stoičke škole koja se inspirisala helenskom filozofijom morala – formulisala tri zapovesti prava: *honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere*, bili su postavljeni temelji moralizacije prava i pravde kao majke prava.

Kada je Toma Akvinski, u 13. veku, u okviru teološkog shvatanja srednjovekovne hrišćanske civilizacije, u svom delu »*Suma teologija*« istakao da je zakon delo razuma kojim se postiže neko zajedničko dobro – bio je postavljen začetak racionalnog shvatanja prirodnog prava, začetak koji će kasnije, posle tri veka, dakle, u 17. veku, doživeti svoju »reinkarnaciju« u mnogim metateološkim doktrinama.

Kada je Hugo Grocijus, prvi otac naučno sistematizovane škole prirodnog prava (u prvoj polovini 17. veka), u svom delu *Pravo rata i mira* (*De jure belli ac pacis*), utvrdio da je prirodno pravo zasnovano na biološko racionalnoj očiglednosti, čovečijem razumu, na nagonu društvenosti – započeo je proces laicizacije prirodnog prava i njegove izvanteološke interpretacije.

Kada je posle Grocijusa, nastupila jedna plejada filozofskih autoriteta – Tomas Hobs, Džon Lok, i razume se, Pufendorf predstavnik nemačke filozofije prava u 17. veku, taj, kako su ga mnogi nazivali »pravi otac prirodnog prava«, a zatim Kristijan Tomazijus koji je objašnjenje prirodnog prava preneo u domen uma, i Volf kao pret-

hodnik Kantovog učenja o kategoričkom imperativu – bila je već čvrsto postavljena biološko racionalna koncepcija prirodnog prava.

Kada je na filozofsku scenu stupio Imanuel Kant, a to je 18. vek, biološko racionalna koncepcija prirodnog prava doživela je svoju sublimaciju u vidu i liku čisto racionalne (dakle, umne) koncepcije koja do danas suvereno vlada, kako prostorima filozofije prava, tako i prostorima unutrašnje i međunarodne zakonodavne prakse. Njegova teorija saznanja koja se prostire na dve oblasti – čulna oblast gde je izvor saznanja iskustvo (empirijsko saznanje), i nečulna oblast gde je izvor saznanja um (transcendentno saznanje), dakle, empirijsko i transcendentno saznanje su sastavni delovi celokupnog zakonodavstva.

Pređena stranica

I tu ću, za ovu priliku, sa imenovanjem filozofskih autoriteta u ovoj oblasti stati, ne zato što je njihov broj danas mali, naprotiv, on je u savremenoj renesansi prirodnog prava multipliciran možda više nego ikad u istoriji, nego zbog toga što je to već pređena stranica naše Škole i što hitam da vam izložim novo poglavlje našeg ovogodišnjeg naučnog programa, a to su *univerzalne vrednosti* socijaliteta čoveka upravo sa stanovišta prirodnog i pozitivnog prava.

I zato, u ovom momentu neću više počinjati misao sa konstatacijom reči »kada«, ali hoću da se njom poslužim još jednom kada je u pitanju savremena kodifikacija prirodnih prava učinjena u okviru Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija za poslednjih šezdeset godina u periodu posle Drugog svetskog rata sve do danas.

Još jednom – kada

Kada je, dakle, 1948. godine Univerzalna deklaracija o pravima čoveka sveobuhvatno proklamovala prirodna prava čoveka – politička i građanska, ekonomska, socijalna i kulturna – ona je postala matica iz koje su u svet poleteli rojevi opštih i regionalnih dokumenata o zaštiti prava čoveka (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima) i regionalni: Afrička Povelja o pravima čoveka i naroda,

Američka Konvencija o ljudskim pravima, Evropska Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda sa brojnim protokolima, a zatim ide hronologija po pojedinim disciplinama, kao i mnoga završna dokumenta sa konferencija evropskih zemalja, sve do Povelje o osnovnim pravima Evropske unije (2000) koja čini sastavni deo predlo-ga Ustava Evropske unije.

Kada je, dakle, na planu proklamacije i zaštite prirodnih prava čoveka, nastao jedan novi kodifikovani svet pravnih i socijalnih nor-mi, svet koji je putem implementacije i internacionalizacije, postao toliko širok i deklarativno prisutan u svakoj pori opšteg društvenog organizma sa nadom da će doći do njegovog ostvarenja

Tada

Tada, Kopaoničkoj školi prirodnog prava nije bilo teško da usvoji i pođe putem racionalne koncepcije prirodnog prava, prema kojoj se izvor prava nalazi u autoritetu zajedničkog razuma i umno-sti, a ne u samovolji različitih (Kreontskih) detentora vlasti koji danas gaze kodifikovanu savest čovečanstva u obliku nasilja, ratnih pohoda ili terorizma bilo koje vrste.

Univerzitet pravde

Zasnivajući svoju naučnu i stručnu misao na racionalnoj kon-cep-ciji prirodnog prava, koja, kao genusni pojam, danas u zakono-davstvu Međunarodne zajednice živi pod imenom »Ljudska prava« – Human Rights (savremeni idiom za prirodna prava) odnosno »Prava čoveka« (Droits de l'Homme), Kopaonička škola prirodnog prava da-nas je mesto na kome se, putem univerzalnih vrednosti, nastoji da us-postavi vera u ono pravo čiji je smisao da služi pravdi kao temeljnoj vrlini čoveka.

Na vrhu prirode

Nalazeći se prostorno i simbolično na jednom vrhu prirode, na granici dve civilizacije, Kopaonička škola istovremeno širi i saznanje

da nijedan pravni sistem bez obzira kojoj porodici prava pripada (rimsko-evropskoj, anglosaksonskoj, šerijatskoj ili porodici prava Dalekog istoka), nije, sam po sebi, dovoljna celina, baš kao što nijedan čovek nije ostrvo za sebe. I zato, nepravedno pravo u bilo kom delu sveta, nepravedno je za sve nas jer smo obuhvaćeni čovečanstvom. Tiranija nepravednog prava, tačnije, antiprava, koja donosi nasilnu smrt bilo kom čoveku, kao srodniku po prirodi (Hipija iz Elide), umanjuje sve nas za jednu dimenziju ljudskosti.

Naučno punoletstvo

Na tim idejama, Kopaonička škola, ove 2005. godine, puni osamnaest godina života, i time stiče naučno punoletstvo (jedna godina, 1998. nam je oduzeta opresijom ondašnje vlasti). A, ko u nauci jedanput stekne punoletstvo, stekao je i većitu mladost.

Rano detinjstvo

Dakle, Kopaonička škola, ovom godinom pokazuje i dokazuje, da je izašla iz ranog detinjstva, i da je preživela sve pokušaje deteubistva preduzete od strane političke prolaznosti prošlog ili sadašnjeg vremena.

Srećna

Srećna što nikada nije uživala naklonost bilo koje prolazne vlasti oličene u ovoj ili onoj političkoj partiji.

Ometana

Ometana na različite načine, uglavnom prigovorima destrukcije, srdžbe, zlobe ili običnog trača – ona je na sve ove povetarce uvek odgovarala lepotom dobrog, jer nije nikada prihvatila drugi znak nadmoćnosti osim Dobrote, a to znači i otvorenim vratima za naučnici i stručni dijalog bez obzira na lična svojstva i u tom smislu je upu-

ćivala i danas upućuje javni poziv svima (formalno, svake godine se objavljuje Konkurs za prijem radova), da snagom boljeg argumenta obogatimo našu i opštu pravnu misao.

Naučni rezultati

Ispunjavajući naučni i stručni zahtev teorije pravde i sledeći racionalnu koncepciju prirodnog prava koja danas čini temelj kodifikovanih prirodnih (ljudskih) prava u okviru UN i drugih međunarodnih organizacija, Kopaonička škola je izgrađivala svoj naučni stav o brojnim pitanjima univerzalnih i regionalnih vrednosti prava i pravnog poretka.

Tako, ona je ustanovila Heksagon prirodnog prava (pravo na život, slobodu, imovinu, intelektualnu tvorevinu, pravdu i pravnu državu); postavila teoriju triparticije koja se tiče odnosa prirodnog i pozitivnog prava (uzorni, supsidijarni i korektivni odnos); razgraničila je legitimitet prirodnih prava od njegovog legaliteta u postupku ostvarenja i primene prava; imenovala je determinante kulture prava; utvrdila je stepene demokratije kao uslova za konstituciju pravne države; donela je kriterijume za prepoznavanje zakonskog neprava od nadzakonskog prava; primenila je kategorije komutativne i distributivne pravde u sadašnjim uslovima; podigla je glas protiv svakog nasilja kao opozicije umnosti; formulisala je Dvanaest tablica sudijske nezavisnosti; učinila je skicu teorije prava na toleranciju kao posebnog subjektivnog prava i kao neophodnog uslova demokratske kulture; postavila je teoriju zloupotrebe ljudskih prava; prepoznala je tačke opštosti u dubljoj sferi uzroka nesklada između proklamovanih i neostvarenih prirodnih prava; unela je više jasnoće u aktuelnu terminologiju ljudskih prava odnosno prava čoveka; pokazala je granicu koja razdvaja vladavinu prava od vladavine pravne nesigurnosti; dakle, jednom rečju, potvrdila je svoju duboku veru u ideju prava koja potiče od pravde i koja služi pravdi erga omnes.

Deklaracija kao sinteza

Ovaj naučni opus, predstavljen bibliotekom ove Škole, koja broji preko 50 tomova (svaki tom oko 1.000 stranica štampanog teksta)

iz pera oko 1.000 autora, domaćih i stranih (široj svijetu) – dobio je svoju sintezu, svoj rezime, u Deklaraciji Kopaoničke škole (tekst na 60 štampanih stranica), koju sam, sa osećanjem naučne časti i naučne odgovornosti, sačinio 2002. godine, predložio je na Završnoj plenarnoj sednici iste godine, gde je bila prihvaćena, bez ikakvih izmena ili dopuna.

Ta Deklaracija, kao što je dobro znano, štampana je u jednoj knjizi na šest svetskih jezika, čime je opus ove Škole postao dostupan milionskom auditorijumu pravnčkog sveta sa različitih jezičkih područja.

Pokroviteljstvo UNESCO

Ovogodišnji osamnaesti rođendan Kopaoničke škole održava se pod moralnim pokroviteljstvom UNESCO, organizacije Ujedinjenih nacija za edukaciju, nauku i kulturu. Reči Odluke o pokroviteljstvu glase: projekti i publikacije Kopaoničke škole prirodnog prava predstavljaju poseban interes za UNESCO, jer one nesumnjivo doprinose unapređenju ljudskih prava i jačanju međunarodnog prava. Njihov cilj u potpunosti odgovara tekućem procesu reformi ljudskih prava u okviru sistema OUN (u potpisu Koičiro Macura, generalni direktor UNESCO).

Filozofija mira

Ovo veliko priznanje primamo sa filozofijom mira i dodatnim motivom za dalji rad Škole na uspostavljenim naučnim, stručnim i socijalnim temeljima racionalne koncepcije prirodnog prava.

Znamo: u odnosu na filozofski i zakonodavni univerzum prirodnog prava (ljudskih prava) – opus Kopaoničke škole ne može se meriti celim brojevima, već samo nekim promilima, ili ako ih ima, onda i manjim jedinicama mere, jer, šta je 18 godina, prema vekovima koje nadživljuje prirodno pravo.

Komutativna proporcija

Ipak, u tom promilu kao sastavnom delu društvenog organizma, pravo se bratimi sa svim ljudima sveta, i, prelazeći granice lokaliteta, otvara vrata univerzuma prava, sve to sa saznanjem da nema života ćelije bez celine, kao što nema ni galaksije prava bez njenih činilaca i njihove simetrije i komutativne proporcije.

Kaplje

I da u ovom delu zaključim: okean su kaplje sastavile, a ova naša kaplja Kopaonička u okean prirodnog prava se ulila. Ko na kopaoničkom brdu makar i malo stoji, taj okean, više vidi nego onaj pod brdom.

Skica

Imam čast da i ove godine podnesem uvodni referat, sada pod nazivom *Prirodno pravo i univerzalne vrednosti*. Da bi ovaj uvaženi auditorijum mogao lakše da prati ovu usmenu reč, evo skice izlaganja: najpre, uopšte o pojmovima univerzalne vrednosti u kontekstu prirodnog i pozitivnog prava, a zatim slede izlaganja pojedinačno o svakoj univerzalnoj vrednosti kojih ima, prema ovoj skici, ukupno devet (razume se, mislim na humanističke, a ne na materijalne vrednosti) koje ću pokušati da izložim kako sa stanovišta filozofije pravde, tako i sa stanovišta međunarodnog zakonodavstva, i najзад, i našeg položaja odnosno našeg pravnog sistema u svetlu tog zakonodavstva, pravne teorije i pravne prakse.

Kontekst prirodnog i pozitivnog prava

Polazeći od prostorne i vremenske ograničenosti pozitivnog prava (dakle, onog prava koje je postavljeno voljom ili samovoljom jednih u odnosu na druge), njegove relativnosti, nesavršenosti i nedovršenosti, ovo pravo obuhvata kako univerzalne, tako i lokalne vrednosti koje mogu ići sve do stepena ekstremnog provincijalizma.

U jednom značajnom delu zaštite određene vrednosti, pozitivno pravo je neopšte pravo, parcijalno u odnosu na univerzum prava, ono je promenljivo i zavisno od društvene strukture i potrebe konkretnog socijaliteta i njegovog izvorišta koga čine različiti kulturni atributi i determinante prava, kao što su: filozofija, nauka, religija, tradicija ustaljenih pravila ponašanja, moralna zasnovanost, jezik, ekonomska konstitucija, tehnička civilizacija, poverenje u zajedničke norme, socijalna kohezija, obrazovanost i intelektualna kultura, ekološka etika, radne navike, porodična struktura, nezavisno sudstvo i mnogi drugi činioci kao sastavni delovi celine konkretnog društvenog i pravnog poretka.

Sve te determinante prava u jednom organizovanom društvu imaju neki svoj stepen i standard i upravo od visine tog standarda zavisi i širina polja ostvarenja zaštićenih vrednosti u spektru proklamovanih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Naprotiv, prirodno pravo je univerzalno, sveljudsko, bez obzira na nacionalnost, veru i rasu, pošto su svi ljudi pred prirodom jednaki. Stoga prirodno pravo nije ni nacionalno, ni klasno, ono je nadpozitivno, primarno, apsolutno i originalno, a iznad svega, ono je pravедno po sebi, predstavlja tvorevinu prirode i deluje kao i drugi prirodni zakoni.

Kriterijum

Međutim, takvo pravo nikada i nigde nije bilo postavljeno kao celovit sistem po metodu pozitivnog prava, već prirodno pravo deluje kao kriterijum za ocenu pozitivnog prava u smislu njegovih dobrih ili manje dobrih, podnošljivo ili nepodnošljivo nepravednih rešenja.

Stalne promene

Na toj osnovi počivaju stalne i nepregledne izmene i dopune i reforme pozitivnog prava koje postaju imanentno svojstvo tog prava. Kada se u tom procesu norme prirodnog prava nađu u polju pozitivnog prava kojima se štite određene vrednosti, onda one ulaze u tkivo pozitivnog prava i postaju njegov sastavni deo, što znači da se

primenjuju, ne samo na osnovu moralne, već, pre svega, na osnovu pravne sankcije.

Skala diverziteta

To znači da su načela prirodnog prava samo jednim svojim delom inkorporirana u nesavršeno pozitivno pravo, negde više, negde manje, tako da na prostorima univerzuma prava, postoji čitava skala diverziteta u zaštiti određenih vrednosti.

Drugim rečima, veći stepen prisustva normi i načela prirodnog prava, čini pozitivno pravo pravednijim i kvalitetnijim pravom, a to znači da takvo pozitivno pravo u većem stepenu i proklamuje i zaštićuje univerzalne vrednosti.

Tri pozicije

Zaključujemo – pozitivno pravo u odnosu na prirodno pravo može biti stavljeno u tri pozicije: *prvo*, pozitivno pravo je u pretežnoj saglasnosti sa načelima racionalnog prirodnog prava, i tada, univerzalne vrednosti dobijaju i po broju i po kvalitetu najšire mesto; *drugo*, pozitivno pravo je u podnošljivoj »raskoraku« sa načelima prirodnog prava i kao podnošljivo nepravedno može biti primenjeno uz asistenciju odgovarajuće interpretacije i tada univerzalne vrednosti dobijaju drugo skromnije mesto u kompoziciji pozitivnog prava; *treće*, pozitivno pravo je u apsolutnoj protivrečnosti sa načelima prirodnog prava (npr. razne vrste diskriminacije po rođenju ili ubeđenju), tako da je po opštem mišljenju nepodnošljivo neperavedno. Tada univerzalne vrednosti ne nalaze mesto na polju pozitivnog prava i njihovo mesto zauzimaju antipravni događaji, kao što su: nasilje jednih u odnosu na druge, razne vrste diktatura i ucena, nekultura rata i naoružana nepravda, ugrožavanje i gaženje osnovnih imunitetskih prava čoveka – i tu univerzalne vrednosti prirodnog prava doživljavaju brodolom, a s njima tonu i sve tekovine pravne i moralne civilizacije, i svi atributi kulture pravednog prava.

Kriterijum ove kvalifikacije može se naći u granici društvene tolerancije, što se i egzaktnim putem može utvrditi – stepen pravne,

ekonomske i socijalne nesigurnosti, odgovarajući statistički podaci, raspoloženje javnog mnjenja, pokazatelji socioloških ispitivanja, komparativni pregled, nesporne činjenice i slični pokazatelji.

Heksagon – osnov tipologije

Kao što se vidi, pozitivno pravo pruža veći ili manji stepen zaštite univerzalnim društvenim vrednostima zavisno od mnogih determinanata koje se sve slivaju u kulturni identitet određene zajednice, ili, tu zaštitu uopšte ne pruža, bilo da je uopšte ne poznaje, bilo da je samo deklarativno poznaje, a u suštini je ne primenjuje.

S druge strane, prirodno pravo ima svoj sistem univerzalnih vrednosti pa se postavlja pitanje njihove sistematike i tipologije.

Prema našem konceptu, koji sam izložio 1994. godine, ovde na Osmoj sesiji Kopaoničke škole, sve univerzalne vrednosti se mogu izraziti Heksagonom prirodnog prava: pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na pravdu i pravo na pravnu državu. Tim Heksagonom Kopaonička škola je dobila svoju prepoznatljivost – naučnu i organizacionu.

Tipologija univerzalnih vrednosti

U tim okvirima, dakle, na polju Heksagona prirodnih prava čoveka, mogu se činiti dalje tipologije univerzalnih vrednosti, i to tako, da opštija vrednost sadrži pojedinačne vrednosti. Razume se, da tu neka ponavljanja ne smeju da izostanu, kako bi mozaik tih vrednosti bio potpunije predstavljen.

U tom smislu se može formulisati jedna lista iz univerzalnih vrednosti humanističkog izvora i karaktera, koja je, kako rekosmo, suštinski zasnovana na Heksagonu prirodnih prava.

Tako, brojne univerzalne vrednosti mogle bi se okupiti oko sledećih stožera vrednosti: 1) dostojanstvo čoveka (koje pretpostavlja pravo na život); 2) kultura mira (kao pretpostavka svih kreacija na dobrobit čovečanstva); 3) samosvesna sloboda (racionalna i disciplinovana kao nužna posledica u svim sferama društvenosti); 4) nauka (kao istraživačka i istinoljubiva težnja); 5) religija (kao svojstvo razli-

čitih civilizacija); 6) demokratska jednakost i međukulturna tolerancija (kao izraz duhovne slobode i kulture razuma); 7) pravda i aktivna pravičnost (kao temelj vladavine pravednog prava – *iustitia regnorum fundamentum*); 8) pravna država i pravna sigurnost (kao emanacija principa legitimiteta i legaliteta prava); 9) ljudska prava (kao sinteza organizovane umnosti).

1. DOSTOJANSTVO ČOVEKA

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Dakle, razlike u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine ili drugih srodnih okolnosti – mogu biti »okovi« koje donosi pozitivno pravo (videli smo, ne svako, već naročito ono pozitivno pravo koje je nepodnošljivo nepravedno upravo zbog različitih diskriminacija) što je dalo za pravo rečima Rusoa – čovek je rođen slobodan a svuda je u okovima, odnosno rečima Getea – o pravu što se s nama rodilo nažalost brige se nije vodilo.

Urođeno dostojanstvo

Prirodno pravo sazdano je na jedinstvu svih ovih razlika. Na intenciji zajedničkih svojstava dostojanstva čoveka, prirodno pravo je u prošlosti, naročito danas, izgrađivano kao univerzalno i nedeljivo pravo utemeljeno na priznanju urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice.

Imunitetska prava

Prava dostojanstva čoveka, kao apriorna i po prirodi data svim ljudima na isti način bez obzira na njihove razlike po rođenju ili bilo kakvom legitimnom ubeđenju, danas postaju, ne samo univerzalna za sve ljude sveta, nego ta prava uživaju poseban imunitet – u tom smislu, što se ona ne mogu uskratiti bilo kakvom zakonodavnom inter-

vencijom, sudskim odlukama ili upravnim merama u okviru pojedine države, bez obzira na različite oblike državnog uređenja.

U kontekstu rečenog, zaštita imunitetskih ljudskih prava sa područja dostojanstva ličnosti, mora imati, ne samo višestepenu sudsku zaštitu u formalnom smislu, već i u smislu delotvorne i efektivne pravne zaštite, koja ne sme biti prepuštena uskom tumačenju slova zakona, već ciljnom tumačenju koje doseže do genusnog izvora proklamovanih i opšteusvojenih pravila, do svih atributa demokratske kulture, oslobođeno svih oblika opresije ili bilo kakvih metapравnih pritisaka ili uticaja.

Normativni izraz

Pored filozofskog opusa, prirodna prava čoveka, a posebno dostojanstvo čoveka kao »apsolutna svrha« (Kant), doživela su fazu skoro potpune kodifikacije u drugoj polovini 20. veka, u čitavom mozaiku dokumenata Ujedinjenih nacija, čije proklamacije predstavljaju nepregledni proces, a ostvarenja i praktična primena ovih prava hroničnu teškoću koju savremeni svet još nije u stanju da potpuno otkloni.

Što se tiče kodifikacije prava koja se odnose na dostojanstvo ličnosti, tu pre svih treba pomenuti Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka iz 1948. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (oba iz 1966), a zatim tu je i druga i duga faktografija i hronologija međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima koja je ubrzo usledila i koja do danas traje, multiplicirana u čitave zbornike, koje ovde, zbog prirode ove uvodne reči nije potrebno posebno nabrajati. Ipak, pomenuću, zbog značaja koju ima za evropske zemlje, Povelju o osnovnim pravima Evropske unije (2000) koja čini sastavni deo predloga Ustava Evropske unije.

Povelja EU

Tako ova Povelja, najpre predviđa da je dostojanstvo čoveka nepovredivo pravo, i u sledstvu te osnovne odredbe, rečeno je, da svako ima pravo na život i da niko ne može biti osuđen na kaznu smrti niti

ona može biti izvršena. Zatim je regulisano pitanje prava na fizički i duhovni integritet, i niz zaštitnih mera i zabrana u oblasti medicine i biologije, sve u cilju zaštite dostojanstva čoveka. Razume se, kada je reč o dostojanstvu, Povelja ističe zabranu torture, mučenja, nehumanog i degradirajućeg ponašanja odnosno tretmana. I najzad, tu dolazi i zabrana ropstva i prinudnog rada, kao i zabrana trgovine ljudima.

Izneverena očekivanja

Šta znači odredba da je dostojanstvo čoveka nepovredivo (*lex imperfecta*) i da se ono mora poštovati i braniti, kada se svakoga dana, gotovo na svim stranama sveta, to dostojanstvo gazi, čak i od onih koji su dužni da ga štite, i to sve u velikom, pa mogu reći, i u ogromnom broju slučajeva, tako da to postaje žalosna pojava i degradirajuća slika savremenog sveta.

Konstatujmo još jednom, da disproporcija između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, posebno na području dostojanstva čoveka predstavlja danas najslabiju tačku u celom sistemu ljudskih prava.

Preduslov dostojanstva

Pre svega, pravo na život je preduslov svakog dostojanstva čoveka. Pravo na život je zakonsko i nadzakonsko pravo. Ono je uslov postojanja i ostvarenja svih drugih prava i svih oblika njegove društvenosti. Stoga, pravo na život uživa svestrana dejstva pravnog, moralnog i religioznog poretka svake prosvećene zajednice. Niko ne može biti samovlasno lišen života, i niko ne može imati vlast nad životom drugog. Otuda, pravo na život je *ius cogens* nacionalnog i međunarodnog prava.

Život je delo prirode i prema tom aktu, zakon može imati različit odnos. Oni zakoni koji su prožeti većim stepenom umnosti – poštuju ovu činjenicu prirode i istim stepenom pružaju zaštitu titularu prava na život. Naprotiv, oni drugi, kod kojih je čulnost iznad umnosti, zaštićuju titulara prava na život onoliko koliko im dopušta njihova čulnost.

Agresije

Antagonisti prava na život, danas su se udružili i prete katastrofalnim ishodom prava na život. Pomenimo samo nekoliko: nuklearno hemijsko oružje koje stoji kao Damoklov mač nad glavama svih stanovnika ove planete; genocid kao antiprirodna pojava i koja se u nekom vidu stalno javlja kao napast antiuma; organizovani i neorganizovani terorizam zasnovan na uceni i nasilju kao deliktnom ponašanju; nove bolesti, a naročito one koje su možda emitovane iz različitih laboratorija smrti da bi se postigli različiti efekti; ogromne svojinske razlike koje dovode do masovne pojave gladi i nehigijenskih uslova života, od čega umiru stotine hiljada ljudi, a mediji nas obaveštavaju da svake četiri sekunde umre jedno dete od gladi.

Zdravlje

Pored osnovnog prava na život, dostojanstvo čoveka podrazumeva i njegovo pravo na fizički i duhovni integritet. Tu, pre svega, treba podvući pravo na zaštitu zdravlja jer zdravlje je uslov života.

Svako ima prirodno pravo na zaštitu zdravlja koja odgovara njegovim zdravstvenim potrebama. Zdravstvena zaštita potrazumeva, kako preventivnu zaštitu, tako i odgovarajući tretman.

Sve mere zdravstvene zaštite moraju uvek biti zasnovane na načelu očuvanja ljudskog digniteta i osnovnih prava i sloboda sa aspekta primenjenih rezultata odgovarajuće nauke, posebno biologije i medicine.

U tom smislu nije dozvoljena praksa koja je u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića.

Ekologija

Pored prava na zaštitu zdravlja, svaki čovek ima pravo na zdrav i produktivan život u skladu sa prirodom. Zdrava životna sredina preduslov je ovog prava. Otuda, svako ima dužnost, a posebno država, da preduzima odgovarajuće akte u cilju očuvanja, zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva ekosistema Zemlje.

Ekološki i ekonomski ciljevi moraju biti povezani »socijalnim kapitalom«, pravnim i moralnim poretkom i odlučnošću ljudi da zajedničkim radom podižu opšti razvoj svoje sredine, ali da istovremeno zadovolje potrebe zdrave životne sredine sadašnjih i budućih generacija. Drugim rečima, zaštita životne sredine predstavlja integralni deo razvojnog procesa.

Sadašnje stanje u tom pogledu daje jednu zabrinjavajuću sliku naše biosfere. Umesto globalne zdrave životne sredine – dobili smo globalno zagađenje i globalnu degradaciju životne sredine.

Otuda, kada je reč o dostojanstvu čoveka i njegovom pravu na život, očuvanje zdrave životne sredine je uslov njegovog opstanka na ovoj planeti.

2. KULTURA MIRA

Pravo na život i dostojanstvo čoveka može se ostvariti samo u miru, a ne ratu i nasilju kao antipodu umnosti. Otuda, mir beleži kao jednu od osnovnih univerzalnih vrednosti, ne samo sa stanovišta ostvarenja dostojanstva čoveka i integriteta njegove ličnosti, već i sa stanovišta opstanka sveta kao celine.

Pitanje opstanka

Različite agresije koje ugrožavaju život na našoj planeti, a posebno preteća opasnost od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje ljudi, može se prevazići i izbeći samo putem uspostavljanja regionalnog i međunarodnog mira i bezbednosti, gde je, pored mnoštva drugih činilaca, međukulturna tolerancija neophodni uslov svake harmonije u razlikama i konstitucije sveopšteg mira.

Međukulturna tolerancija

Drugim rečima, kultura mira sa određenim stepenom ujednačavanja univerzalnih vrednosti putem multikulturne tolerancije (eko-

nomske, političke, klasne i rasne, religijske, jezičke, nacionalne, svojinske i ugovorne, i svake druge koja spaja razlike po rođenju ili bilo kom dostojnom ubedenju) – jedini je put koji vodi ostvarenju proklamovanih prirodnih prava čoveka i univerzalnih vrednosti njegove društvenosti.

Sudar civilizacija

Suprotno, nekultura rata, sile i nasilja, kako nam prošlost vekova govori, odnela je milionske žrtve, a savremeni pakao razdora i nesloge može nas odvesti u sudar civilizacija, u rat glavnih grupacija sveta, koji, s obzirom na savremena sredstva za masovno uništavanje ljudi, preti opštom kataklizmom opstanka. Sukob ideologija prošlost je 20. veka, a sukob civilizacija može biti izbegnut multikulturnom tolerancijom.

I zato konstatujemo: samo je svet umnosti u stanju da nas izvede na put kulture mira. I to na način ostvarenja prirodnih prava čoveka, ne samo u filozofskom, već, pre svega, u pravno-normativnom opusu proklamovanih i kodifikovanih međunarodnih dokumenata Ujedinjenih nacija.

3. SAMOSVESNA SLOBODA

Posle života čoveka i kulture mira, evo treće univerzalne vrednosti – a to je sloboda sa svojim različitim i brojnim vrstama, koje čovek, kao društveno biće, uživa u određenoj zajednici i koje su upravo neophodne za opstanak i prosperitet te zajednice.

Uslovi društvenosti

Život čovekov se odvija u zajednici, i svaki čovek, po prirodnom zakonu ima pravo da živi u zajednici. To je posledica njegovog socijalnog nagona koji proizilazi iz njegovog biološkog svojstva. Samim tim što živi u zajednici, čovekova sloboda je ograničena slobodom drugih. Drugim rečima, ograničena je koegzistencijom sloboda. Slobodu, dakle, treba shvatiti kao mogućnost da se čini sve ono što ne škodi

drugome, a to znači da su granice vršenja prirodnih prava određene granicama tih istih prava koja poseduju drugi ljudi. Ona nije carstvo proizvoljnosti i slučaja, za razliku od carstva zakonitosti i nužnosti.

Prema tome, sfera prava jeste sfera slobode (Hegel), ali one slobode koja je u međuzavisnom odnosu sa slobodom drugih. Sloboda je, dakle, samosvesna, racionalna i disciplinovana. Pravda se ovde postiže proporcijom sloboda. Upravo takva sloboda je cilj svakog pravnog ustrojstva.

Dve stožerne tačke

Polazeći od ovako definisane slobode kao večite ljudske težnje, polazeći, dakle, od samosvesne slobode kao racionalne simetrije sloboda, utvrđujemo sledeće pravilo: nema slobode pod nasiljem i nema slobode bez odgovornosti.

To su dve stožerne tačke koje određuju polje slobode u njegovom racionalnom značenju. Nasilje kao tuđa prinudna samovolja antipod je slobodi, a bezgranična sloboda antipod je društvenoj grupi.

Ostvarenje sloboda

Centralni opseg sloboda regulisan je međunarodnim konvencijama i drugim opštim aktima, kao i nacionalnim zakonodavstvom, što sve čini sveobuhvatni traktat sloboda savremenog čoveka.

Različiti vidovi proklamovanih sloboda danas čine čitav pravnički svet kojim se iskazuje duboka vera u one osnovne slobode koje bi trebalo da budu temelj pravde i mira u svetu i koje se najbolje ostvaruju demokratskom kulturom i zajedničkim poštovanjem prirodnih prava čoveka.

I zato: ostvarenje proklamovanih sloboda zavisi od stepena uspostavljene demokratije tako da se samo demokratska kultura koja podrazumeva toleranciju kao nužni atribut, može legitimisati kao poredak u kome su proklamovane slobode i ostvarene u velikoj meri u odnosu na druga ustrojstva, posebno u odnosu na vulgarnu i simulovanu demokratiju.

Normativni opus

Pravo na slobodu proglašeno je najpre od strane Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i to rečima da svako ima pravo na slobodu. Titulari prava na slobodu su sva lica bez ikakve razlike u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.

Njima se priznaje sloboda kretanja, privatnosti, misli, savesti i veroispovesti, sloboda mišljenja i izražavanja i udruživanja, sloboda zasnivanja porodice, sloboda glasanja na izborima, sloboda obrazovanja, sloboda neometanog uživanja imovine.

Sva ova i druga prava slobode ličnosti, predviđena su i dalje regulisana čitavim nizom dokumenata, kako na opštem planu, tako i regionalnim dokumentima o ljudskim pravima među kojima je za nas značajna Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama sa brojnim protokolima, kao i mnogi završni dokumenti konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi.

Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, koja čini sastavni deo predloga evropskog Ustava, predviđa različite slobode: pravo na slobodu i bezbednost; zaštita podataka lične prirode; poštovanje privatnog porodičnog života i pravo na osnivanje porodice; sloboda mišljenja savesti i veroispovesti; sloboda izražavanja i informisanja; sloboda okupljanja i udruživanja; sloboda umetnosti i nauke; pravo na obrazovanje; profesionalne slobode i pravo na rad; sloboda preduzetništva; pravo vlasništva; pravo azila.

Kodeks sloboda

Sve ove slobode kao univerzalne vrednosti okuplja prirodno pravo u svoj kodeks sloboda, ali uvek pod aksiomom slobode kao racionalne pojave, samosvesno shvaćene od strane svih titulara koji pripadaju određenoj zajednici. Drugim rečima, polje bilo koje slobode jednog titulara, ograničeno je isto takvim poljem drugog titulara.

Pravna zaštita

Pravo na slobodu ličnosti zaštićeno je mnogim pravnim disciplinama: krivičnim pravom, upravnim pravom, porodičnim pravom, imovinskim pravom i drugim.

Kada je reč o krivičnopravnoj zaštiti, tu postoje mnoga pravila, koja su tako postavljena da se teži da sačuva dostojanstvo učinioca ili osumnjičenog, posebno u njegovoj zaštiti od mučenja i drugih surovih postupaka.

Tako: niko ne može biti lišen slobode osim iz zakonom propisanih razloga; pretpostavka nevinosti – svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona; priznanje okrivljenog u krivičnom postupku ne bi trebalo da bude jedini činjenični osnov za presuđenje; kazna zatvora kao drastično ograničenje slobode kretanja i drugih sloboda, ne treba shvatiti kao idealan, a još manje kao nezamenljiv oblik krivičnog kažnjavanja; režim zakonskog izdržavanja kazne mora biti u skladu sa opštim standardima međunarodne zajednice proklamovani odgovarajućim konvencijama.

Pravo na slobodu uživa zaštitu i u sektoru javne uprave koja mora biti postavljena na načelima demokratske kulture, a to znači da mora biti oslobođena okova birokratije, korupcije i političko-stranačke dogmatike.

Sloboda ličnosti uopšte obuhvata i područje porodične slobode i njene zaštite. Shodno različitim kulturama uvažavaju se različita shvatanja o porodičnom životu i vrstama porodice u smislu očuvanja i razvoja dostojanstva koje je neodvojivo od čovekove ličnosti.

Otuda, pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice pripada licima pod uslovom i na način koji su predviđeni njihovim nacionalnim zakonodavstvom za koja se pretpostavlja da slede univerzalne i regionalne opšte akte međunarodne zajednice, a naročito Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvenciju o pravima deteta, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Prema ovim međunarodnim dokumentima, sva deca imaju ista prava i dužnosti bez obzira na bračne statuse. Suprotno shvatanje primitivne svesti, ne samo da je protivno prirodnom pravu, nego i svim

pomenutim opštim aktima međunarodne zajednice. Interesi deteta su uvek od primarnog značaja, a pravnim i socijalnim merama nastoji se da nijedno dete ne bude odvojeno od svojih roditelja koji su zajednički odgovorni u podizanju i razvoju deteta.

Imovinska sfera slobode

Posle izloženih ličnih sloboda, pažnju privlače još dve aktuelne slobode, a to su: svojinska i ugovorna sloboda. Svojina kao uzajamno priznavanje (Hegel) ima svoj realitet u ugovoru. Dakle, svojinska sloboda kao atribut opšte slobode ličnosti i ugovorna sloboda kao izraz ideje volje i njenog ostvarenja – čine dve značajne slobode u opštem mozaiku sloboda.

Svojinska sloboda je deo opšte slobode kao prirodnog prava čoveka. Kao takva, svojinska sloboda deli sudbinu opšte slobode u tom smislu što je i ona samosvesna, racionalna, dakle, ograničena svojinskom slobodom drugih, bez obzira na različitost statusa svojinskih titulara.

Razume se, da se postavlja pitanje gde su granice svojinske slobode odnosno neslobode u jednoj zajednici. Drugim rečima, koliki je stepen društvene tolerancije u svojinskim razlikama i da li svojinska sloboda može ići preko onoga što je titular te slobode stvorio svojim radom, odnosno, da li se svojinska sloboda ispoljava u pravilu da svakome treba dati ono što mu pripada.

Između ta dva stava nalazi se ceo revolucionarni svet, istorija kulture, ali i zbilja sadašnjosti – dakle, u pitanju je raspodela i preraspodela društvenog i individualnog blaga.

Na gore postavljena pitanja svedimo sve odgovore na dva: kolektivistička i državno-svojinska, norma i dogma ili konkurencija sposobnosti u uslovima tržišne privrede.

Idealnu pravdu tu nije moguće postići zbog prirode čoveka kao nesavršenog bića i organizovane zajednice kojoj pripada. To nam potvrđuje istorija svojinskog pitanja.

Ali, ako se ne može pronaći idealna pravda, moguće je ostvariti područje individualne i društvene tolerancije u primeni svojinske pravde odnosno svojinske nepravde.

U tom pogledu državno-svojinska ideološka dogma, koja državi kao titularu daje i javno-pravna i politička ovlašćenja, dakle, pravni i izvanpravni imperijum (feudalna, državno-socijalistička) nije iskazala istorijsko opravdanje i ona danas u svetu ustupa mesto konkurenciji sposobnosti u uslovima tržišne privrede za koje se vezuje verovanje da ona vodi u ekonomsku i političku demokratiju koja je svojstvena pravnoj državi.

Ekspanzija svojinske slobode

Kada u jednom pravnom sistemu svojinska sloboda naraste preko granica društvene tolerancije (egzaktno pitanje) i time ugrozi slobodu drugih i učini nesnošljive svojinske i društvene razlike, tada i u tom stepenu svojina više nije univerzalna vrednost prirodnog prava, već je plod nepravednog i neligitimnog prava. Tada, postavlja se pitanje: revolucija ili evolucija.

Sledeći koncepciju racionalnog prirodnog prava, svako nasilje, a posebno revolucija, ovde je, po prirodi same koncepcije, apsolutno isključeno. Nasilje i revolucija je izraz čulnosti, a prirodno pravo je izraz umnosti prava (francuska revolucija iz 1789, vođena je idejama prirodnog prava, ali je ona i koristila giljotinu za seču glava ljudi, i u tom delu ona nije odgovorila izvornim obeležjima prirodnog prava).

Zaključujemo: ono nepravedno pravo, koje dovodi ili može dovesti do značajnog društvenog konflikta, ne popravlja se nasiljem, već većim stepenom umnosti i evolutivnim merama, na primer, ekonomskom i poreskom politikom i preraspodelom u kontekstu opšteg kulturnog razvoja.

Ugovorna sloboda

Pored svojinske slobode i ugovorna sloboda je deo opšte slobode kao prirodnog prava čoveka i kao njegova univerzalna vrednost. I za ugovornu slobodu važe pravila samosvesne i racionalne slobode, dakle, ograničene slobode. Ugovorna sloboda je na opšti način ograničena ustanovom javnog poretka koji predstavlja osnovne principe na kojima je zasnovana jedna pravno organizovana zajednica, princi-

pa koji su izraženi prinudnim pravnim propisima i moralnim imperativima koje stranke svojom voljom ne mogu derogirati.

Međutim, ustanova javnog poretka danas je proširena i u izvešnoj meri integrisana dejstvom pravila međunarodnih standarda o ljudskim pravima. Na taj način ugovorna sloboda se danas više kreće u granicama proširenog, kodifikovanog i u dobroj meri unifikovanog pojma javnog poretka.

Problem slobode volje, odnosno autonomije volje, nije, dakle, u odstranjenju te slobode, niti u pružanju apsolutne autonomije volje (robinzonska koncepcija), već u osećanju mere kako u jednom dualitetu zahteva pronaći pravo mesto jednoj i drugoj društvenoj potrebi: potrebi slobode individualne aktivnosti i neophodnosti potrebe za zaštitom univerzalnih vrednosti jedne zajednice.

Kao što je već rečeno, rešenje se može tražiti na polju javnog poretka koji je danas putem implementacije i internacionalizacije ljudskih prava, znatno proširen i u određenoj meri ujednačen, a sve to u odnosu na vreme koje je prethodilo kodifikaciji ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija, kada je javni poredak svake pojedine zemlje bio ostrvo za sebe i koji je izražavao samo provincijalizam, a ne i univerzalizam prava.

4. NAUKA KAO ISTRAŽIVAČKA I ISTINOLJUBIVA TEŽNJA

Kao saznajno iskustvena disciplina i kao »slika istine« sveopšte prirodne i socijalne pravde, nauka predstavlja univerzalnu vrednost čovečanstva. Svako ima pravo da učestvuje u naučnom napretku i u dobrobiti koja otuda proističe.

Objektivnost i javnost

U mozaiku različitih naučnih grana, i pored savremene bifurkacije u kojoj tehnički um prednjači nad socijalnim, postoje zajedničke tačke: objektivnost i javnost znanja i novih saznanja.

U uslovima visoko proklamovane i ostvarene slobode ličnosti, nauka omogućava eliminisanje svake vrste oktroisane dogme, koja,

ipso facto, zloćudno zatvara polje istine. Dogma i dogmatska netolerancija, a posebno ona koja se zasniva na diskriminaciji ljudi, pravi je antagonist nauke kao organizovane i istinoljubive sumnje.

Dogma

Vreme koje svoju naučnu misao zatvori u dogmu i »molitvenik« bilo koje vrste, u lavirint različitih diskriminacija, nije vreme nauke već vreme dogmatske netolerancije, vreme plaćene neistine, koje za sobom ostavlja pusto ostrvo dostojanstva života.

Nalog znanja i savesti

Danas, možda više nego ranije, našem sveukupnom biću potrebno je više naučnih saznanja o nama i nama bližnjim, jer smo svi deo i delo iste prirode, jednaki u dolasku i jednaki u odlasku. Polazeći od ove datosti, u nauci ne sme vladati ničija vlast niti bilo čiji nalog političkih, finansijskih i državnih zvaničnika, već samo nalog savesti i naučno proverenog znanja, snaga boljeg argumenta u hipotezi tolerancije kao izraza duhovne slobode i odgovornosti u demokratskom obrazovanju volje, bez obzira na brojnost ili malobrojnost naučno obrazloženih pozicija.

Većina ili manjina

Nauku ne treba da fascinira većina ili manjina nosilaca slike istine. Razume se, većina ili manjina, veoma je važna činjenica sa stanovišta organizacije i funkcionisanja neke celine, ali sa stanovišta naučne istine one nisu presudne veličine. Znamo kako je prošla manjina pre više vekova koja je izrekla istinu da se zemlja okreće, ili, kako je Sokrat prošao pred sudom atinske demokratije.

U nauci, dakle, niko nema pravo da sebe stavlja iznad drugog, i da pluralizam života pretvara u monizam dogme i svoje autoritarnosti. Jer, takav zatvoreni sistem nikada neće stići do »učenog neznanja« kao krajnje tačke relativnosti našeg bitisanja i ograničene mogućnosti naše umne i fizičke prirode.

5. RELIGIJA KAO SVOJSTVO RAZLIČITIH CIVILIZACIJA

Religija kao sistem umnih nadiskustvenih i iracionalnih predstava o ljudskom bitisanju (duša – telo), rasprostranjena na sve civilizacije sveta, svojim diverzitetom i uticajem koji vrši na konstituciju i izgled pojedinih ustanova i kategorija prava i pravnog poretka, predstavlja jednu od univerzalnih vrednosti čovečanstva.

Uticaj

Prema jednom autoritativnom mišljenju, religija je glavna određujuća karakteristika civilizacija i u tom smislu velike religije su osnove na kojima počivaju velike civilizacije: hrišćanska, islamska, budistička. Ovde, *fundamentum divisionis* čini grupisana svest oko osnovnih pitanja nadiskustvene sfere ljudske umnosti (33 religije kao posebni autonomni sistemi koji imaju brojne pravce, predstavljaju »mape ljudskog uma«).

Evolucija

Filozofija prirodnog prava, počev od svog detinjstva u antičkoj Evropi, pa preko srednjovekovne hrišćanske doktrine, sve do Huga Grocijusa (17. vek) imala je svoj teološki oblik, pa čak i u vanevropskim zemljama (na primer, prirodno pravo Španske škole pretočene na zapadnu Indiju).

U hrišćanskoj civilizaciji srednjega veka, prirodno pravo je shvatano kao božansko pravo, ali su interpretacije išle uglavnom u dva pravca: božansko pravo se ogleda u volji Božijoj i kao takvo ono je savršeno i nepogrešivo, a prema drugom stanovištu, pod uticajem ideja racionalizma, prirodno pravo se shvata kao objektivno savršeno kao rezultat uma, ili božansko umno pravo. Otuda, ovo shvatanje se još naziva teološko racionalističkom teorijom. Za svog predstavnika ova teorija ima Tomu Akvinskog koji je utvrdio da je zakon delo razuma i definisao odnos između prirodnog i božanskog prava, i time postavio neke prve začetke racionalističkog shvatanja koje će se zasnovati u 17. veku od strane Huga Grocijusa i njegovih sledbenika.

6. DEMOKRATSKA JEDNAKOST
I MEĐUKULTURNA TOLERANCIJA

Demokratska jednakost i međukulturna tolerancija predstavljaju univerzalne vrednosti u svetu više kulture prava kao izraza opštekulturnog identiteta određene zajednice. Međutim, kada je reč o ostvarenju prirodnog prava kao univerzalno pravednog prava, onda nije dovoljno pretpostaviti demokratiju kao prost »zakon većine« koji može ugroziti manjinu ili se čak pretvoriti u svoju suprotnost – diktaturu većine nad manjinom.

Demokratija

Tamo gde je demokratija došla pre civilizacije, stradala je civilizacija.

Takva demokratija sa gledišta prirodnog prava, ne bi bila u stanju da svakome obezbedi poštovanje ljudskih prava koja moraju u suštini biti ista za sve ljude, bez obzira na različite oblike društvenog uređenja.

Takva demokratija (vulgarna) nije daleko od one druge (simulovane) u kojoj su demokratske proklamacije samo »papirne«, a u stvari, reč je o vladavini nasilja, bilo manjine nad većinom (razne vrste autokratskih i sličnih diktatura), bilo većine nad manjinom (razne vrste »demokratske« vladavine).

Prema tome, vladavina racionalne koncepcije prirodnog prava pretpostavlja takav stepen demokratske kulture, u kojoj je, pored notornih atributa demokratije, tolerancija – njena prva i poslednja instanca.

Tri svojstva

Očigledno, takva vrsta demokratije koju ovde nazivamo demokratskom kulturom pretpostavlja najmanje tri svojstva: 1) *prvo*, političku zrelost određene zajednice koja dolazi kao rezultat čitavog niza metapравnih determinanti (filozofska prosvetćenost, moralna zasnovanost, ekonomska konstitucija, politička emancipacija, tradici-

ja opštih pravila ponašanja), a koje su izraz odgovarajuće »istorijske« nužnosti (Hegel); *drugo*, svest o odgovornosti, jer samosvesnu demokratsku slobodu nužno prati odgovornost – polje slobode jednog, granica je slobode drugog titulara slobode, opšte ili posebne (na primer, svojinske); *treće*, tolerantnost kao izraz visoko razvijene svesti, zajedničke i individualne.

Tolerancija

Rekosmo, da demokratska kultura pretpostavlja toleranciju kao izraz duhovne slobode i kulture razuma.

O toleranciji je ovde na Kopaoničkoj školi poslednjih godina bilo reči, i zato ću u najkraćim crtama ponoviti samo markantne tačke te skice teorije i prakse tolerancije.

Podsećanja

Pre svega, hteo bih da vas podsetim na četiri dokumenta međunarodnog karaktera koja se odnose na toleranciju: 1. rezolucija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i kulturnoj raznolikosti (2000); 2. Univerzalna deklaracija UNESCO o kulturnoj raznolikosti (2001); 3. Deklaracija o principima tolerancije UNESCO (1995); 4. istambulska Deklaracija – nematerijalna kulturna baština, ogledalo kulturne raznolikosti (2002).

Kada je reč o primeni tolerancije na polju međunarodnih konvencija, onda to znači, da države u kontekstu svojih položaja, ratifikuju te konvencije i treba da ih ostvaruju putem implementacije u svoja zakonodavstva i da ih primenjuju prema opštoj formuli legaliteta koja glasi: jednako postupanje u jednakim slučajevima.

Međutim, ovde se postavlja pitanje hijerarhije između ratifikovanih konvencija i rešenja domaćeg prava. Prema mišljenju većine, ovde prevagu treba dati rešenjima ratifikovanih konvencija.

U tom smislu treba podvući, da Povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora daje prednost opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava rekavši da ona imaju primat nad domaćim pravom.

Implementacija

Kada je reč o toleranciji kao pravno filozofskom pojmu, i njegovoj implementaciji u domaće zakonodavstvo i sudsku praksu, čini se, da su tu moguća tri načina:

Prvi, prirodno pravo kao supstrat ili uzor pozitivnom pravu u tom smislu da se ustanove i pravila pozitivnog prava inspirišu ili čak poklapaju sa kategorijama racionalnog prirodnog prava. Tu ideju treba širiti u procesu stvaranja prava (nadležni predstavnički organi, gde treba više mesta dati toleranciji, na račun uskih partijskih interesa) do te mere da je svako pitanje u zakonodavnom postupku pod stalnom pažnjom integriteta pravde kao temelja legitimnog prava. To ne može biti samo pogodba ove ili one političke partije, jer ima nešto što je izvan njih, a to su opšta dobra zajednice. Kao primeri supstrata prirodnog prava u odnosu na pozitivno mogu se navesti: primena načela komutativne i distributivne pravde u materiji deliktne i ugovorne štete, ekvivalencija kao načelo ugovornog prava, pravilo da se niko ne može pozvati na sopstvenu nedozvoljenu radnju, da ne može preneti više prava nego što i sam ima.

Drugi način primene tolerancije na polju pozitivnog prava jeste korišćenje *permissivnih normi* tj. onih normi koje subjektu prava dozvoljavaju različita ponašanja pod dejstvom iste sankcije. Tu se ostavlja mogućnost svakom subjektu prava da svoje ponašanje uskladi sa jednom od zakonom predviđenih alternativa, čime se u velikoj meri ostvaruje i pravo na toleranciju, posebno manjine. Razume se, da takvih normi ima dosta u pozitivnom pravu (čitave grane, kao što je nasledno ili ugovorno pravo) ali ih treba koristiti i u drugim granama prava s tim što treba da bude postavljena jedna jasna granica u smislu očuvanja ustanove javnog poretka.

I treći način uvođenja tolerancije u praksu jeste interpretacija zakonske norme od strane suda, a sve u kontekstu ratifikovanih međunarodnih konvencija i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava.

Subjektivno pravo

Pravo na toleranciju kao subjektivno pravo, treba konstituisati kao posebno subjektivno pravo titulara tolerancije, fizičkog ili prav-

nog lica. Ovo pravo treba formulirati kao skup određenih ovlašćenja i tužbe u materijalno-pravnom smislu u tom smislu što bi to pravo delovalo kao pravo erga omnes ili inter partes, što zavisi od karaktera prava koje se ovim putem štiti. Tako, pravo na toleranciju deluje erga omnes u postupku stvaranja prava – *actio popularis*, odnosno *inter partes*, uglavnom u domenu privatnog prava.

Socijalna dimenzija

Socijalna dimenzija tolerancije u sferi globalizacije privrede i svetskog poretka, mora i misaono i materijalno da dobije snažnu notu socijalne dimenzije, jer se snaga jednog društva i njegova pravda, meri i blagostanjem slabijih.

Obrazovanje

Obrazovanje i tolerancija, počev od elementarnih znanja o pravima čoveka, pa sve do uspostavljanja sistematskih nastavnih metoda svih stepena obrazovanja koja će obuhvatiti kulturni, socijalni, ekonomski, politički i religiozni izvor tolerancije. To ne sme biti samo jedan školski predmet podeljen na lekcije, već tolerancija mora naći mesto u svim nastavnim, školskim i vanškolskim ustanovama. Ovo tim pre, što se tolerancija ne donosi rođenjem, već se stiče tokom života, što znači da ona nije urođeno već stečeno prirodno pravo.

7. PRAVDA I AKTIVNA PRAVIČNOST

Pravda predstavlja univerzalnu i apsolutnu vrednost prirodnog prava, koja je, u određenoj meri implementirana u konkretno pozitivno pravo. Kada se pozitivno pravo shvati i ostvari u kompoziciji pravde, kada opšta konstitucija jedne zajednice prihvati pravdu kao stožernu vrlinu, tada pravo te zajednice postaje legitimno u svom izvoru i legalno u svojoj primeni.

Jednakost odnosa

Za Aristotela, pravedno se uvek nalazi u nekoj proporciji, a proporcija znači jednakost odnosa. Sa tog stanovišta, pravičnost može biti komutativna i distributivna, i to su, u ovoj Školi dobro poznate kategorije pravde. One nisu podeljene između javnog i privatnog prava (kako se to obično navodi u jednom delu literature) već su prisutne u svakoj pravnoj ustanovi bez obzira na razlike pojedinih grana prava.

Uloga suda

Povelja o osnovnim pravima Evropske unije problem pravde stavlja u kontekst sudskog odlučivanja. U tom smislu izriče pravilo da svako lice kome su povređena prava i slobode koje su garantovane pravom Unije, ima pravo da se za pomoć obrati sudu i da njegov zahtev bude razmotren nepristrasno, javno i u razumnom roku.

O sudskoj nezavisnosti i uopšte o ulozi suda o ostvarenju pravde, Kopaonička škola je tom pitanju, posvetila osobitu pažnju. Pre svega, jedne godine (1995), opšta tema na ovoj Školi je bila *Sud i pravo*, ali i u svim drugim godinama pitanje sudijske nezavisnosti je bilo na predsedavajućem mestu, ali, nažalost, kada je reč o našoj praksi, ove reči Kopaoničke škole kao da su bile upućene Robinzonu, a ne odgovornim državnim i sudskim zvaničnicima.

Pitanje opšte kulture

Vršeći svoju dužnost, sudije se izjašnjavaju o životu i slobodama, kao elementarnim prirodnim pravima ljudi, dakle, o svim univerzalnim i parcijalnim vrednostima.

Sudijska nezavisnost i nepristrasnost neminovna je pretpostavka ustanove sudstva. Pitanje nezavisnosti sudije nije samo pravno pitanje, to je pitanje opšte kulture jedne zajednice.

Demarkaciona linija

Princip nezavisnosti sudije predstavlja demarkacionu liniju koja deli polje prava od pustinje neprava. I zato svakom ko dirne u neza-

visnost sudije, razume se, u kontekstu trodelne podele vlasti, neka zna šta čini, a čini atak na pravnu državu, i ako ga trenutno ne stigne sankcija stići će ga sasvim sigurno ona istorijska koja može biti teža od trenutne.

Celovitost doktrine

I kao što je već rečeno, Kopaonička škola je u više navrata argumentovano iznosila pitanje sudstva i to sa više aspekata, a naročito sa stanovišta sudijske nezavisnosti.

Ako bi se uzeli u obzir svi tekstovi koji su o ulozi suda i sudijskoj nezavisnosti napisani i formi završnih dokumenata saopšteni najširoj pravničkoj javnosti, može se reći da je Kopaonička škola zasnovala jednu doktrinu koja sveobuhvatno izražava gotovo sva pitanja vezana za ustanovu sudstva, počev od sudijskog statusa, garantije sudijske nezavisnosti, načina izbora sudije, materijalnog položaja sudije, vanskudske aktivnosti sudije, sudijski imunitet, način unapređenja, trajno usavršavanje, uslovi rada, raspodela predmeta, itd.

Kao što se vidi, Kopaonička škola o ovom vitalnom pitanju rekla je sve ono što danas predstavlja međunarodni standard u ovoj oblasti i to sve argumentovano i pravno filozofski utemeljeno.

Pitanje

Zašto niko od zvaničnika nije nikada i nigde u ovoj zemlji uzeo u razmatranje sva ova pitanja, tim pre što im je svake godine uručivan Završni dokument Kopaoničke škole sa konkretnim predlozima.

Odgovor verovatno treba tražiti u tome što Kopaonička škola nije politička već naučna organizacija, a politički imperijum ove ili one partije, u našim uslovima, uvek je spreman da naučni i životni fakt podvede pod svoje, a ne pod opšte interese.

Gradovi carstva prava

Sudovi su glavni gradovi carstva prava, a sudije njegovi vladoci, kako to figurativno kaže Dvorkin. Oni nisu vizionari kao što je

pravna nauka, ali su oni stubovi prava i pravde i zato moraju biti zaštićeni od svakog akta političke prolaznosti. Oni sude na osnovu legitimnih zakona i u to ime izriču pravdu – veće dužnosti od te nema.

To ne znači da su oni okamenjeni u večnosti i da su nepogrešivi, jer *erare humanum est*. Dakle, sigurno je da i ovde postoje, od manjih profesionalnih, pa sve do većih izvanprofesionalnih grešaka pa i delikata.

Ali, postoje zakoni koji predviđaju način izbora sudije, kao i prestanak njegove funkcije, ali samo pod zakonom utvrđenim uslovi-
ma, kako materijalno-pravnim tako i procesnim.

Nepravna država

Međutim, ako se sve to ignoriše, pa se sudije biraju po kriterijumu političke pripadnosti ili naklonosti, što sve više uzima maha, i to, na manje-više javan način, onda je to opet revolucionarna svest kao izvor prava svojstvena nedemokratskom društvu.

Razume se, u uslovima nepravne države sudijska nezavisnost se svodi na zavisnost od partijske, a ne zakonske, odluke. Takva zavisnost pretvara sudiju u derivat jednosmernog naloga (političkog, nacionalnog, rasnog ili klasnog) domaćeg ili međunarodnog, koji treba plaćenu neistinu da obuče u pravno ruho. Razume se, tada sudija objektivno nije u stanju da primeni pravedno pravo.

U hipotezi, dakle, nepravne države, pravo tone u najdublje slojeve krize, a s njim tone i princip nezavisnosti sudije. Ići takvom pravu i takvom sudiji znači ići antipravdi. Cela istorija je tu, da nam posvedoči ovu tvrdnju. I ne samo istorija, već i komparativna stvarnost.

Imperativ

Nezavisnost sudije moguće je ostvariti samo u hipotezi vladavine prava i pravne države. To dalje znači da se nezavisnost sudije, pored drugih atributa pravne države, mora kretati na prostorima poštovanog principa trojne podele vlasti, gde sudska vlast ima svoje Ustavom i zakonima predviđeno područje, a to znači da svaki atak od druge vlasti, pre svega izvršne odnosno upravne vlasti, znači pad kulture prava do stepena antiprava.

Dvanaest tačaka

Kopaonička škola je formulisana dvanaest tačaka sudijske nezavisnosti: 1. sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona; 2. sudija donosi nepristrasne odluke u zakonom predviđenom postupku na osnovu procene činjenica i razumevanja zakona u smislu ostvarenja komutativne i distributivne pravde; 3. sudija primenjuje i norme u ljudskim pravima koje proizilaze iz ratifikovanih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava; 4. sudija je ličnost javnog poverenja; 5. sudijska dužnost je zasnovana na visokom stupnju pravničke i opšte kulture; 6. sudija kao i drugi građani uživa opštu slobodu mišljenja, govora, izražavanja uverenja, profesionalnog udruživanja, okupljanja i kretanja, ali uvek tako da čuva dostojanstvo svog poziva i nepristrasnost i nezavisnost sudstva; 7. vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih, od strane bilo koga i iz bilo kojih razloga; 8. svako je dužan da, u granicama javnog poretka i morala, poštuje nezavisnost sudije i da se uzdrži od svakog akta nedostojnog uticaja; svako lice koje svojim aktom nedostojnog uticaja naruši ili ugrozi nezavisnost sudije, kazniće se po zakonu; 9. država garantuje nezavisnost sudije doslednom primenom načela vladavine prava i načela podele vlasti, po kojoj sudska vlast pripada sudovima; 10. sudija ne može biti pozvan na odgovornost ili za glas koji je dao u vršenju sudijske dužnosti, a imunitet sudije se uređuje zakonom; 11. sudija ne može vršiti vansudske poslovne aktivnosti kojima se kompromituje njegova sudska nezavisnost ili dostojanstvo; 12. sudija se mora izuzeti da postupa po određenim predmetima u slučaju da postoje takvi razlozi koji dovode u pitanje njegovu nepristrasnost, kao i kada može doći do sukoba interesa koji je nespojiv sa vršenjem sudijske funkcije i nezavisnosti sudije.

Zaključak

Sudijsku nezavisnost ne obezbeđuje samo demokratija kao vladavina naroda, već takva demokratska konstitucija koja ima sve odlike pravne države.

8. PRAVNA DRŽAVA

I PRAVNA SIGURNOST

Pravna država i pravna sigurnost predstavljaju univerzalne vrednosti koje je moguće dostići u uslovima demokratske kulture i primenjene koncepcije racionalnog prirodnog prava.

Svojstva

Svako ima pravo da živi u takvoj državi koja je u stanju da u svom pravnom sistemu obezbedi vladavinu načela legitimiteta i legaliteta u granicama društvene tolerancije – pravna država.

Za Gustava Radbruha – demokratija je svakako jedno dobro vredno hvale, ali pravna država je kao nasušni hleb, kao voda za piće i kao vazduh za disanje, a najbolje u demokratiji je upravo to što je samo ona podobna da obezbedi pravnu državu.

Evolucija

Ja se neću zadržavati na evoluciji ovog pojma u anglosaksonskom pravu – vladavina prava (Dajsi), u nemačkom pravu – pravna država (Jelinek), u francuskom pravu – ustavna država. Razume se, da tu ima nekih nijansi, ali se uvek postavlja isto pitanje: koja svojstva treba da ima jedna pravno organizovana zajednica u vidu državne tvorevine da bi se članovi te zajednice ponašali po onim pravilima koja odgovaraju njihovoj zajedničkoj volji i to na način da se ta pravila jednako primenjuju na jednake slučajeve.

I upravo u odgovoru na ova pitanja dolazimo do vladavine prava, odnosno pravne države koja mora u tolikom stepenu da obezbedi primenu načela legitimiteta i legaliteta, da se ona kreću u granicama društvene tolerancije.

Pravna sigurnost

Kao jedan deo pravde i kao element pravne države, pravna sigurnost uživa epitet univerzalne vrednosti. Pravna sigurnost ne može

izolovano delovati izvan drugih društvenih ustanova i zahteva, već je ona upravo inkorporirana u društveni organizam i čini organsku celinu sa ekonomskom i socijalnom sigurnošću.

Razume se, evolucija i promene pravnih institucija su, s jedne strane, nužne, jer one treba da prate društvene odnose u »svetu života«, ali, s druge strane, kumulacija pravnih ustanova mora biti prožeta načelom pravne sigurnosti koja će stalno pratiti pravo u pokretu, u njegovom kretanju na putu stalnog nastajanja i usavršavanja, pa i u periodima revolucionarnih preobražaja društva, jer se i tada, neki kontinuitet pravne civilizacije mora održati i poštovati.

Kriza pravne sigurnosti

U pojmu krize pravnog sistema pravna sigurnost figurira kao skupni atribut, kao neka vrsta zajedničkog imenitelja za ostale attribute: kvalitet i kvantitet prava, neprimena i neobjektivna primena prava i ugroženost načela ustavnosti i zakonitosti.

U stvari, kriza pravnog sistema postoji u slučaju kada njegova dalja egzistencija zapadne u stanje odlučujućeg trenutka transformacije, i to usled takvih nedostataka u kvalitetu i kvantitetu prava, koji su doveli do neprimene ili neobjektivne primene prava, ugrožavajući ustavnost i zakonitost do te mere, da je po opštem mišljenju pravna nesigurnost postala društveni fakt i koja dovodi do »pobune« fakta protiv prava.

Polazeći od ovih konstatacija, može se reći da se svi nedostaci jednog pravnog sistema sintetizuju u žiži efekta prava, u procesu njegove primene. Kada, dakle, u procesu primene prava dođe do velike doze neizvesnosti, onda to unosi disharmoniju u integritet socijalnih i pravnih ustanova, nastaje socijalna, ekonomska i pravna nesigurnost, gubi se vera u autoritet prava, i samim tim, pravo postaje nemoćno da verno odražava karakter i prirodu svog materijalnog izvora.

Otuda, pravna nesigurnost se javlja kao kumulativni atribut pojma krize pravnog sistema, ali, razume se, pod veoma kategoričnim zahtevom, da se određeni stepen pravne nesigurnosti mora ustanoviti na siguran način i u tom smislu je kriterijum opšteg mišljenja od bitnog značaja.

9. LJUDSKA PRAVA KAO SINTEZA ORGANIZOVANE UMNOSTI

Ljudska prava predstavljaju takvu univerzalnu vrednost, koja u sebi sadrži sve druge vrednosti o kojima je do sada bilo reči – dostojanstvo, kultura mira, samosvesna sloboda, nauka, religija, demokratska jednakost, međukulturna tolerancija, pravda i aktivna pravičnost, pravna država i pravna sigurnost. Jednom rečju, sve ono što čini područje univerzalne prirodne i socijalne pravde.

Kosmička vera

Putem implementacije i internacionalizacije, danas, ljudska prava su postala koncept za sve kulture, kosmička vera za sve ljude, možda više od bilo koje religije, i to, u vitalnim prostorima svake organizovane društvenosti, dakle, u domenu građanskih i političkih, ali isto tako i u domenu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Svetlost razuma

Sa stanovišta ispoljavanja, ljudska prava su imala dva vida svoje opstojnosti – jedan filozofski i drugi pravnonormativni izraz koji je, posle određene evolucije, doživeo svoju obuhvatnost i skoro potpunu kodifikaciju u Dokumentima Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.

U tu kodifikaciju ugrađen je čitav filozofski opus prirodnog prava, ali ovde ćemo posebno označiti racionalnu koncepciju, tu jaku »svetlost razuma«.

Podsećanja

Pređena stranica naše Škole kaže da ideja o prirodnom pravu nalazi svoj koren u učenju grčkih filozofa sofista (peti vek stare ere) a naročito je bila zastupljena u učenju rimske Stoičke škole koja je insistirala na etičkim dužnostima. Prirodno pravo se objašnjavalo pravdom kao moralnom odredbom i stožernom vrlinom i prema tom kriterijumu zakoni mogu biti pravedni i nepravedni.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj Grčkoj i rimskoj filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj filozofije prirodnog prava i to, najpre, u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu Tomističke doktrine i interpretacije koja prirodno pravo odvađa od teologije (laicizacija prirodnog prava) i svodi ga na racionalno objašnjenje (Hugo Grocijus).

U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava, javljaju se opet dva osnovna pravca – jedan pravac koji prirodno pravo svodi na biološko racionalno objašnjenje, i drugi, koji prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se i naziva čisto racionalno ili umno objašnjenje prirodnog prava (Kant).

Savremena teorija prirodnog prava kao brojne međunarodne konvencije i opšte deklaracije o pravima čoveka (ljudskim pravima) uglavnom prihvataju racionalnu koncepciju prirodnog prava.

Među različitim interpretacijama ove koncepcije može se zaključiti: pozitivno pravo predstavlja dvojstvo elemenata – umnosti i čulnosti, saobrazno Kantovoj filozofiji o transcendentnom i empirijskom saznanju. Veća količina umnosti približava pozitivno pravo prirodnom, i obrnuto, prisustvo većeg stepena čulnosti udaljuje polje pozitivnog prava od vizije prirodnog prava.

Nada i realnost

Tekovine filozofije prirodnog prava, posebno racionalna koncepcija prirodnog prava i njen normativni izraz u vidu proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija – podigle su autoritet prirodnog prava koji je u svom legitimitetu i širini dobio toliko mesta da se moglo govoriti o začecima jednog univerzalnog ili svetskog prava.

Sve je to ulivalo nadu da će naša civilizacija ostvariti tzv. zlatni vek u kome će prirodna prava čoveka biti jednom zauvek zaštićena i ostvarena.

Ali taj univerzum nije nastupio. Umesto njega, u praktičnom ostvarenju kodifikovanih i implementiranih prirodnih prava nastupilo je vreme nesloge, nasilja kao opozicije umnosti, došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava i to je danas sudbinsko pitanje naše pravničke i svake druge javnosti.

Uzroci

Uzroci ovakvog stanja su brojni i raznovrsni, zavisno od prostorno-vremenske stvarnosti, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti – od stepena opšte i jurističke kulture.

Ipak, kada je reč o neostvarenju ljudskih prava sa stanovišta najšire opštosti sveta pravnih normi, unutar i izvan pojedinih familija prava, mnoštvo uzroka mogu se svesti na tri osnovna: ekstremno siromaštvo, antipravne države, zloupotreba ljudskih prava.

U mnogim državama sveta danas je objektivno nemoguće ostvariti mnoga prava koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna: jedna milijarda ljudi danas živi u uslovima apsolutne bede tako da ogroman broj ljudi i dece umire (svakih pet sekundi) usled nedostatka hrane i ne higijenskih uslova života. To je pravi atak na elementarno ljudsko dostojanstvo i fizičku egzistenciju jedne petine ili šestine stanovništva našega sveta, ne ulazeći ovog puta u razloge ove pojave. Namera nam je samo da ukažemo na frapantnu suprotnost između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava kada je u pitanju svet ekstremnog siromaštva gde jedna humanitarna katastrofa preti i katastrofom neostvarenja prirodnih prava.

S druge strane, u značajnom delu sveta, ljudska prava su prihvaćena putem implementacije, ali u tim zemljama nedostaje poštovanje načela legaliteta, jer nemaju atribut pravne države.

Najzad, treći uzrok se može videti u pojavi zloupotrebe ljudskih prava koja se ponekad preuzimaju čak i od strane onih država koje mogu poneti epitet pravnih država, ali koje u određenim područjima vrše zloupotrebu ljudskih prava.

Automatizam odmazde

Tu se zaštita ljudskih prava svodi na ekvivalenciju nasilja, sistem osvete u tom smislu što se jedna povreda ljudskih prava leči drugom povredom, nekad i većom, i tako u nedogled ide sistem taliona – automatizam odmazde.

Ucena

Vođene i rukovođene različitim ciljevima: vojnim, ekonomskim, političkim – danas moćne države, umesto da su moćne u zaštiti ljudskih prava, one su svakim danom sve moćnije u ostvarivanju svojih ciljeva i to se ostvaruje, ili pod vidom zaštite ljudskih prava ili pod dejstvom ucene koja je danas postala prvo žalosno slovo azbuke u komuniciranju u međunarodnim i unutrašnjim odnosima.

Umesto tolerancije i demokratske kulture, fizička sila dobila je odeću ucene koja je ne samo pravni i etički delikt, već i izraz niže kulture prava.

Neprimena

Kao što se vidi, postojeće stanje ljudskih prava, ovlašćuje nas da utvrdimo nesaglasnost između predviđenih i prihvaćenih ljudskih prava od strane međunarodnih konvencija i fakta neostvarenja ili delimičnog ostvarenja ovih prava u mozaiku država koje čine univerzum pravnih sistema.

Taj odnos između prihvaćenog a neostvarenog, taj fakt pogaženih obećanja – danas je najslabija tačka u celom sistemu ljudskih prava.

Međutim, savremena kriza ljudskih prava ne vidi se u kumulaciji povređenog i ugroženog načela legitimiteta i legaliteta, već samo u neostvarenju legaliteta tj. u neprimeni ili neobjektivnoj primeni proklamovanih ljudskih prava.

Temeljna odrednica

U svakom slučaju, legalitet u primeni ljudskih prava zahteva dubinu filozofije komutativne i distributivne pravde koja je još od antičkog vremena preživela sve vekove i koja se i danas javlja kao temeljna odrednica kulture prava.

Svako drugo pragmatsko i nefilozofsko postupanje u konceptu ostvarenja ljudskih prava, vodi rezultatu kratkog efekta, kako u prostoru, tako i u vremenu.

NAŠE PRAVO

Posle ovog opšteg pogleda, postavimo i pitanje, gde je naše pravo u toj Galaksiji prava, u toj kompoziciji univerzalnih vrednosti, gde, kao što smo istakli, nikako da se smanji jaz između proklamovanih i još neostvarenih prirodnih prava čoveka.

Dva pravca

Odgovor na ovo pitanje pruža se u dva pravca: jedan je opšti, a drugi je lokalni.

Pre svega, opšte stanje ljudskih prava, a to znači i stanje svih univerzalnih vrednosti o kojima je do sada bilo reči – odražava se i na naše pravo koje deli otisak te opštosti. Otuda, pri oceni postojećeg stanja u našem pravu treba uvek imati u vidu upravo te opštosti, jer se one shodno reflektuju i na naše pravo, kao odnos celine prema njenom sastavnom delu u smislu komutativne proporcije.

Kriza

Međutim, kao deo te celine, naše pravo ima i svoj lokalni problem, svoju krizu za koju važe posebna pravila.

Opšta konstatacija glasi: ono nije koherentno, ono nije stabilno, ono nema izgrađeni koncept. Kao takvo ono proizvodi pravnu nesigurnost, kako u pogledu donošenja, važenja i olake promene zakona, tako još i više u pogledu njegove primene i neprimene u postupku izvršenja – a pravna nesigurnost, kao što smo već istakli, predstavlja skupno mesto svih elemenata krize prava i pravnog sistema.

Činioci

Takvo stanje, razume se, ne može biti objašnjeno samo pravno-tehničkom izmenom slova zakona, dakle, ne može biti objašnjeno metodom egzegeze, već dubljim socijalnim razlozima i svim društvenim činiocima koji određuju smisao i prirodu prava, počev od pro-

storno vremenske dimenzije i državno-pravnog statusa, pa sve do kapitalara prava ugrađenih u pojedine pravne discipline, što sve zajedno pruža sliku istine, istorijske i savremene datosti.

Hronologija

Navedimo, sasvim kratko, jednu hronologiju koja nam upravo ukazuje na uzroke različitih pojava oblika našeg prava u skorijoj istoriji.

Naše pravo oduvek je pripadalo rimsko-evropskoj porodici prava, snažno naslonjeno na romansku i germansku školu prava, koja se oduvek zasnivala na filozofiji opštosti pravnih kategorija, a ne na pragmatiki i kazuistici, što je svojstveno nekim drugim porodici prava.

U tom smislu je i bilo izgrađeno zakonodavstvo i u Srbiji i u Crnoj Gori već u drugoj polovini 19. veka, i kasnije posle Prvog svetskog rata u zakonodavstvu Jugoslavije.

Izbačeni

Iz te evropske pravne kulture izbačeni smo odmah po okončanju Drugog svetskog rata, uspostavom komunističke prakse, a to znači i rušenjem pravnih i drugih ustanova tzv. građanskog društva zasnovanog na privatnoj svojini i tržišnim odnosima.

Već 1946. godine donesen je Zakon o nevažnosti svih pravnih propisa predratne Jugoslavije čime je izvršena potpuna abrogacija prava zasnovanog na tržišnoj privredi i demokratskim principima. Time je naš pravnički put bio izbrisan iz brojnog stanja evropskih pravnih sistema. Učinili su to oni koji su crtali političku geografiju sveta vođeni nekim svojim motivima, o čemu, razume se, ovde neće biti reči.

Hoću samo da podvučem da je naše pravo više od pola veka pripadalo tzv. socijalističkom pravu, dakle, pravu po volji vladajuće klase. O tome neću više govoriti, jer su to sasvim poznate stvari, ali samo da istaknem: na bazi revolucionarne svesti izvršene su razne nacionalizacije i drugi vidovi uzurpacije imovine, što u određenoj meri stoji još i danas.

Ocene

I tako smo stigli do prvih ocena našeg prava i stanja njegovog zakonodavstva.

Naše pravo danas u velikoj meri predstavlja jedan konfuzni pravnički lokalitet koji je do juče bio u Robinzonskom položaju.

Njega čine različiti heterogeni elementi: 1. ostatak revolucionarne svesti, kada je u pitanju imovinska sfera, jer još nemamo Zakon o denacionalizaciji iako je Kopaonička škola još 1995. godine sačinila projekt tog zakona, kao i postojanje društvene svojine, kao socijalističke kategorije, u aktuelnom Ustavu Srbije; 2. nestabilan državno-pravni status, proizvodi i nestabilno pravo, pa često i neprimenjivo; 3. nesistematičan pristup harmonizacije našeg prava sa pravom Evropske unije, više političko-kampanjski, nego naučno proveren i izgrađen.

Sve je to stvorilo opštu nesigurnost, ekonomsku i socijalnu, a pravna nesigurnost predstavlja prvo slovo azbuke u praktičnom pravnom životu, koja je vidljiva na svakom koraku, kako pred upravnim, tako i pred sudskim organima, posebno u postupku izvršenja odgovarajućih odluka.

Uopšteno može se reći da pravna nesigurnost glasi: nejednako postupanje sa jednakim stvarima.

14 ustava

Kada je u pitanju pravna nesigurnost, kao jedan od elemenata državno-pravne, ekonomske i socijalne nesigurnosti, onda treba istaći, da kada je reč o ustavnopravnom uređenju Srbije za poslednjih 160 godina (od 1835) do danas, doneseno je 14 ustava, što sve govori o krizi našeg identiteta, pa u vezi s tim i integriteta.

To stanje traje i danas sa različitim oscilacijama, možda danas više i značajnije nego u poređenju sa nekim periodom iz naše prošlosti.

Pravo na razliku

Prema tome, u našem društvenom biću ima nečeg istorijski nedovršenog, što bi trebalo da čini osnovu stabilnog ustavnog uređenja.

Na tom putu, na toj viziji, mora se istrajati u više generacija, ako hoćemo da konstituišemo svoj identitet, svoje pravo na razliku, ali uvek u mozaiku kulturnog diverziteta sadašnjeg sveta.

Kulturna snaga

Dakle, iskustvo je pokazalo da sve što smo u ratu dobili, ili navodno dobili, izgubili smo u miru. Neka bude jedanput zauvek rečeno: u utakmici velikih naroda, u smeni pobednika i poraženog, možemo se održati jedino kao kulturna snaga. Na velikoj sceni čulnosti i umnosti ovoga sveta, izlaz se može tražiti samo u kulturi i istini koje proizilaze iz mudrosti, zajedničke i individualne.

Opšte dobro

I zato, kada je u pitanju naše nestabilno pravo, krizu ćemo premostiti samo istrajnom snagom jedinstva svih činilaca prava, posebno slogom političko-partijskog pluralizma, uvek kada su u pitanju opšti interesi i opšte dobro.

Opšti interesi i opšte dobro moraju uživati, ne samo dužno poštovanje, već i aktivni imunitet koji ne sme biti narušen trenutnim interesom bilo koje političke stranke.

Pluralizam političkih stranaka je prirodna pojava demokratske kulture i on donosi emanaciju slobode ličnosti i svih oblika njenog socijalibiliteta. Ali, ta sloboda mora biti samosvesna, racionalna i utemeljena i ciljno vođena u smislu zaštite javnog dobra, opštih interesa – nacionlanih, ekonomskih, političkih, evropskih i svetskih.

Domaće svađe

Sadašnja politička scena nije postigla te vitalne ciljeve naše zajednice, što se odražava i na krizu prava i pravnog poretka. Pri svađama našim domaćim, evropska je stvar nama kao svadba. Hoću reći, kada bi imali jednu zajedničku tačku oslonca, argumentovanu i jedinstvenu (narod kaže gde je sloga tu je Božji blagoslov) mnoge stvari bi i na opštem planu bile drugačije postavljene i utvrđene.

Veći stepen umnosti

Prvi uslov izlaska iz krize jeste veći stepen umnosti i odgovornosti, sadašnje i one koju imamo pred generacijama koje dolaze, i to odgovornosti svih činilaca i zvaničnika prava – političkih i državno-pravnih, u stvaranju legitimnih zakona i njihove realizacije u postupku primene kroz načelo legaliteta, a sve u smislu komutativne i distributivne pravde koja je tako snažno proklamovana u međunarodnim dokumentima. Drugim rečima, sve to u konstituciji pravne države, a ne samo na ustavnom papiru, već u svetu života, počev od načelnih pa sve do poslednjih čestica prava u svakodnevnom životu. Jer, šta znači kada se danas kaže da se neki zakon ne primenjuje ili se samo delimično primenjuje, onda se on seli na neku kliniku za patologiju, a zna se ko se unosi u obdukcionu salu takve klinike.

Ne samo narativno

Napuštanje dogmatske netolerancije je uslov izlaska iz krize, kako bismo mogli da izgrađujemo pravedno pravo, a ne pravo kao izraz volje ili samovolje vladajuće klase, ili bolje rečeno, volje nosilaca političke prolaznosti i zvaničnika državne vlasti. Nije reč samo o verbalnom izjašnjavanju – ta mimikrija nam je dobro poznata, od tih bujica reči i lažnih zakletvi u medijima, skoro da i nema drugih vesti (i ako ih ima one se saopštavaju kao sekundarne). U stvari potrebno je osloboditi se navika, svesti i namere – da se zakon gazi uvek kada to odgovara trenutnoj volji ili interesu bilo koga i bilo koje političke boje on bio.

Napuštanje korova

Napuštanje revolucionarne svesti kao izvora prava koja je ušla u sve pore, kako ranijih, tako i sadašnjih nosilaca javnih funkcija predstavlja dalji korak na putu izlaska iz krize. Oni koji su po svojoj funkciji dužni da učvrste pravnu sigurnost, oni su u mnogim situacijama, držeći se svoje revolucionarne svesti a ne zakona, delovali negativnim primerom nepoštovanja ni zakona ni suda. Šta znači ako nosioci upravnih funkcija javno kažu kako neka presuda nekog suda nije dobra i kako oni ne stoje iza takve presude. U trodelnoj podeli vlasti,

to znači da se taj princip gaji, i sprovodi se princip jedinstva vlasti što nije ustavno načelo.

Prolaznici

Ta ustaljena revolucionarna svest po kojoj se zakon gaji uvek kada to odgovara detentorima vlasti, mora se zameniti vaspitanjem da je legitiman zakon iznad njih, a da su oni samo prolaznici a ne vlasnici vremena, kako to često misle. I zato posle više od pola veka ta revolucionarna svest mora sići sa naše scene i ustupiti mesto stabilnim legitimnim zakonima – jednako u jednakim slučajevima. Samo takvo postupanje izvodi nas na put pravne, a ne partijske države.

Koncept prava

Koncept našeg prava mora biti duboko fundiran u filozofiji pravde ispoljene u svim kodifikacijama ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija i Evropske unije. Emitovanje fraza »idemo u Evropu« i slične političke legitimacije samo govore o površini stvari bez dubljeg filozofskog opredeljenja koncepta našeg prava. To, dakle, nije i ne može biti trenutna kampanja, već koncept prava koji zahteva trajno opredeljenje filozofije pravde.

Mi danas imamo veliki broj političkih partija, ali pitanje glasi: da li je ijedna politička partija posvetila pažnju konceptu našeg prava, izuzev onih uopštenih i u svemu već amortizovanih reči – pravna država i vladavina prava, ali to u tim programima više je dekor i ukras, nego duboko opredeljenje koncepta prava sa svim njegovim opštim i posebnim atributima.

Primat međunarodnih standarda

Poznavanje i primena ratifikovanih konvencija i opšteusvojenih pravila međunarodnog prava i međunarodnih standarda je neophodni uslov izlaska iz krize prava. Prema ustavnoj Povelji državne zajednice Srbije i Crne Gore (čl. 16) ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava imaju primat nad pravom

Srbije i Crne Gore i pravom država članica. Ova odredba nas uvodi na široku scenu univerzuma prava, ali ostaje pitanje njene praktične primene od strane svih činilaca prava, a posebno sudske i ustavnosudske prakse.

Ne samo na rečima

Dosledno poštovanje principa trodelne podele vlasti u kojoj je sudska vlast nezavisna u odnosu na druge dve vlasti predviđene ustavnim i drugim pravnim aktima. Ovo pitanje mora zaokupiti pažnju svih poslenika prava kako se trodelna podela vlasti kao ustavna kategorija ne bi u praksi pretvorila u jedinstvo vlasti, gde naročito upravna vlast, prisvaja imperiju vladavine nad sudskom vlašću.

Sudijska nezavisnost

U kontekstu principa trodelne podele vlasti sudijska nezavisnost je neminovna pretpostavka ustanove sudstva. Ustanova nezavisnih sudova jedno je od najvećih kulturnih tekovina čoveka i njegove državne asocijacije. Na kojoj se visini nalazi sudstvo jedne zemlje na tom stupnju je i kulturna vrednost te zemlje.

Možda

Ako bismo usvojili sve ove tačke izlaska iz krize: ako bismo se oslobodili dogmatske netolerancije, revolucionarne svesti, ako bismo postavili koncept prava, ako bismo primenjivali međunarodne standarde i poštovali trodelnu podelu vlasti i sudijsku nezavisnost – onda bismo se našli na putu rekonvalescencije prava i pravde, na putu demokratske kulture i tolerancije kao neizbežnog svojstva te kulture.

Kulturno srodstvo

Poštovane kolege, dozvolite mi, da vam na samom kraju ovog uvodnog obraćanja, još jedanput, uputim reči vere u zajedničku

umnost savremenog sveta koja je okupljena u zdanju prirodnog prava racionalnog smera.

Pred pogledom nerođenih, na nama je humana dužnost da ne dozvolimo posthumanu budućnost za one koji dolaze posle nas, i koji su, takođe, deo i delo iste prirode, jednaki sa nama u dolasku i jednaki u odlasku.

Otuda, putem univerzalnih vrednosti koje predsedavaju ovogodišnjim skupom Kopaoničke škole, svojim naučnim, stručnim i ljudskim potencijalom – širimo kulturno srodstvo sa svim ljudima sveta. I to putem ostvarenja proklamovanih i kodifikovanih prirodnih prava čoveka na čitavom horizontu građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Neka se rezultati Osamnaestog susreta Kopaoničke škole prirodnog prava nađu na tom humanom putu, a naš *Universitas Iuris Naturalis Copaonici* neka na tom putu živi svoju večitu mladost.

